

Waarom 'Arnhem' mislukte

drs. W.H. Tiemens*

Inleiding

Vorig jaar marcheerden de Britse en Poolse veteranen voor de laatste keer door Arnhem. Het hartstochtelijk applaus dat vrijdagavond 17 september 1999 neerdaalde op het langgerekte peloton van moeizaam marcherende oude mannen met paarse en grijze baretten, gold als een emotioneel *farewell*. Na tientallen jaren in ere te zijn gehouden, is aan het einde van de twintigste eeuw dan toch een einde gekomen aan de even stijlvolle als indrukwekkende jaarlijkse herdenkingscyclus rond de Slag om Arnhem. Ten tweede male hebben de Britten bij Arnhem het hoofd moeten buigen. Nu voor de tijd. Het onvermijdelijke is gebeurd: de Slag om Arnhem, gestreden in de eerste helft van de vorige eeuw, zesenvijftig jaar geleden, is geschiedenis geworden.

Wat blijft is de vraag: Hoe kon het in 's hemels naam zó fout lopen? Is er sprake geweest van één grote, fatale fout, de *conditio sine qua non* van de mislukking? Een fout zonder welke de Slag een goede kans van slagen had gehad?

* De auteur volgde gedurende ruim twee jaar de opleiding tot beroepsofficier (vlieger) bij de Koninklijke Luchtmacht. Hij heeft onder meer een bedrijfsjuridische studie gevolgd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In de loop der jaren verschenen tal van publicaties van zijn hand waarin meestal de Slag om Arnhem of de luchtoorlog centraal staat. Ook schreef hij twee boeken die deze materie tot onderwerp hebben.

Of was het tragische verloop van de Slag louter te wijten aan een samenloop van grotere en kleinere missers, onvoorziene omstandigheden en dom toeval? Tijd voor een analyse.

Operatie Market Garden en 'Arnhem'

De opzet en doelstellingen van de operatie *Market Garden* mogen onderhand wel bekend worden verondersteld. Ruim voordat de eerste soldaat ook maar één voet op Duitse bodem kon zetten, smoorde de gewaagde onderneming van veldmaarschalk B.L. Montgomery definitief in de onverwacht felle Duitse tegenstand bij Elst, een kilometer of zeven ten zuiden van Arnhem. De strijd bij Arnhem was toen al beslecht. Doordat de spits van het grondleger, gevormd door XXX Corps, de *1st British Airborne Division*, Arnhem niet op tijd kon bereiken, bleef de strijd, die zij met een handvol Polen ten noorden van de Neder-Rijn voerden, een geïsoleerde campagne.

De Britten en Polen zagen zich al direct geconfronteerd met een geheel onverwacht sterke en nog snel in kracht toenemende Duitse tegenstand. De hoofdmacht van *1st Polish Independent Parachute Brigade*, die aan de zuidzijde van de Neder Rijn bij Driel werd gedropt, was genoopt werkloos toe te zien hoe de Duitsers aan de overzijde van de rivier de strijd binnen enkele dagen in hun voordeel beslisten.

Voor een goed begrip is het noodzakelijk om het mislukken van de operatie *Market Garden* als geheel en het mislukken van het onderdeel daarvan dat als de Slag om Arnhem de geschiedenis is ingegaan, niet met elkaar te verwarren. Immers, zelfs al waren alle doelen van de Arnhem-onderneming bereikt en zou 'Arnhem' dus een eclatant succes zijn geworden, dan nog zou het allerminst zeker zijn geweest dat eenheden van XXX Corps de brug in Arnhem op tijd hadden bereikt.

'Arnhem' werd bij Arnhem verloren en *Market Garden* op diverse plaatsen, waarvan Arnhem er één was. 'Arnhem' werd '*Deutschlands letzter Sieg*' en dat bleef steken.

De mislukking van 'Arnhem'

Terug naar de vraag hoe het bij Arnhem zó falikant mis kon lopen. In de loop der tijd zijn er tal van antwoorden op deze vraag gegeven. Zo is 'Arnhem' mislukt door factoren tijdens de fase van planning en voorbereiding; factoren tijdens de uitvoeringsfase, en verraad.

• Factoren tijdens de fase van planning en voorbereiding

– Voor de betrekkelijk licht bewapende luchtlandingstroepen viel de keuze op landingsterreinen op grote (circa tien kilometer) afstand van hun doel gelegen in plaats van terreinen daar die dicht in de buurt waren.

Deze omstandigheid reduceerde het profijt dat zij de eerste uren van hun optreden uit het verrassingseffect zouden kunnen trekken. Bovendien vergrootte dit het gevaar dat zij zich vechtend een weg naar hun doel zouden moeten banen.

- Er werd onvoldoende capaciteit aan luchttransport beschikbaar gesteld om de Airborne Divisie en de Poolse Parachutisten Brigade in één lift over te brengen. Dit had niet alleen tot gevolg dat niet direct de volle sterkte van het luchtlandingsleger kon worden benut, het gaf de Duitsers ook de tijd om tegenmaatregelen te treffen.
- Men koos voor een luchtlanding op klaarlichte dag in plaats van onder dekking van de duisternis. Hierdoor kon de vijand zich eenvoudig en snel een beeld vormen van de omvang van de operatie, van de plaatsen waar die werd ingezet en daarmee van de oogmerken van de operatie.
- De plannen werden opgesteld op grond van een onjuist inlichtingenbeeld. Berichten over de aanwezigheid van pantsertroepen in de omgeving van het Arnhemse operatiegebied werden weggewuifd. Deze pantsertroepen hebben een grote rol gespeeld in de Slag.
- *Factoren tijdens de uitvoeringsfase*
- Falende radioverbindingen op alle niveaus waren er de oorzaak van dat generaal-majoor R.E. Urquhart, die het bevel moest voeren over de Britse en Poolse troepen bij Arnhem, geen duidelijk beeld kon krijgen van de met het uur verslechterende situatie. Ten gevolge van hetzelfde falen was het niet mogelijk om door te geven dat de meeste terreinen waarboven voorraden werden afgeworpen in Duitse handen waren.
- In de cruciale fase van de strijd in en bij Arnhem besloot Urquhart zelf op verkenning te gaan. Door een

onverwachte Duitse tegenactie raakte hij geruime tijd van zijn hoofdkwartier afgesneden. Daar verkeerde men in het ongewisse over zijn lot en had de bevelvoering over de divisie sterk te lijden onder een opblazende rivaliteit tussen zijn ondercommandanten.

- Het leeuwendeel van de afgeworpen voorraden kwam de Duitsers ten goede in plaats van de Britten en Polen.

• *Verraad*

- In deze categorie valt de veelbesproken kwestie van het vermeende verraad van Market Garden door Christiaan Lindemans, alias King Kong. Als vaststaand mag intussen worden aangenomen dat de dubbelagent Chris Lindemans, het plan Market Garden niet verraden kan hebben, omdat dit ten tijde van zijn missie nog niet bestond. Toen was er nog sprake van een voorloper daarvan, operatie *Comet*. Wel kwam het latere Market Garden in grote lijnen overeen met Comet, maar het was veel grootser van opzet.

Wat de gevolgen van Lindemans' verraad zijn geweest is, in weerwil van het vele onderzoek dat daarnaar is uitgevoerd, nog steeds niet volledig opgehelderd. Het lijkt intussen wel zeker dat het verraad geen grote troepenverplaatsingen aan Duitse kant tot gevolg heeft gehad. Daarvoor was de tijdsperiode tussen het verraad en het begin van de operatie te kort, de toestand aan Duitse zijde nog te onoverzichtelijk en bovendien de noodzaak niet direct aanwezig. Dat het verraad van Lindemans de Duitsers extra op hun qui-vive deed zijn en hen nog enkele aanvullende maatregelen deed nemen, staat inmiddels vast.

Het is juist dat al deze oorzaken in meerdere of mindere mate hebben bijgedragen tot het mislukken van 'Arnhem'. Maar het is zeer de vraag of ze elk afzonderlijk of zelfs alle

tezamen voldoende gewicht hadden om de mislukking te bewerkstelligen. Ik ben van mening dat de aanwezigheid van nog één factor, thuishorend in de eerste categorie, de balans definitief in het nadeel van de Britten en de Polen heeft doen overslaan. Merkwaardigerwijs ontbreekt die tot op de dag van vandaag echter in vrijwel elke analyse.

De totale veronachtzaming in het operationele plan van 'Arnhem' van de aanwezigheid in de onmiddellijke nabijheid van de luchtlandingsterreinen bij Arnhem van een drietal nog geheel intact en in vol bedrijf zijnde commando- en communicatiecentra van de *Luftwaffe*.

Radiostations

Teerose en Diogenes

In het voorjaar van 1942 verrees op de hoogte van Terlet, circa acht kilometer ten noorden van Arnhem en aan de weg Arnhem-Apeldoorn, een radiopeilstation dat de Duitsers de codenaam Teerose gaven. Het was het eerste station van een geheel nieuw type dat de Luftwaffe door heel Europa zou bouwen. De functie van het station was de positie van de eigen jagers te bepalen en een radioverbinding met die jagers te onderhouden. De Galgenberg, zoals de hoogte van Terlet heet, was vanwege zijn hoogte (104 meter boven het NAP), die het bereik van de peilzenders ten goede kwam, een ideale locatie voor zo'n peilstation.

Het opzetten van een netwerk van radiopeilstations was slecht één van de koortsachtige activiteiten die de Luftwaffe ontwikkelde om in de voorspelbare verheviging van de lucht oorlog ten minste een redelijke kans te hebben om het hoofd boven water te houden.

Een andere activiteit in dit kader was het overplaatsen op 13 januari 1942 vanuit Duitsland van het hoofdkwartier van de *I. Nachtjagddivision* naar het kamp dat intussen in Schaarsbergen was verzezen op het terrein

Afb. 1 Walter Grabmann (37), op de foto nog in de rang van overste (1943) (Foto: archief auteur)

van de psychiatrische kliniek Koningsheide. Daar neergestreken, zette de staf van de nachtjachtdivisie met grote ijver zijn ontwikkelingswerk van een centraal geleide luchtverdedigingsorganisatie voort. Onder druk van het geallieerde luchtoffensief groeide de nachtjachtorganisatie uit tot één grote – zowel nachtjagers als dagjagers omvattende – operationele luchtverdedigingsorganisatie, die in september 1944 was georganiseerd in 3. Jagddivision.

Zij had haar commando- en gevechtsleidingscentrum ondergebracht in de hypermoderne en uitstekend geoutilleerde commandobunker Diogenes aan de Koningsweg in Schaarsbergen. Het imposante gebouw was in oktober 1943 in gebruik genomen. Vanuit Diogenes liepen er telefoon- en telexlijnen naar de talrijke vliegvelden, radarstations, radiopeilstations (waaronder Teerose I, bij Terlet) en commandocentra van diverse luchtwachtdiensten, alsmede naar de commandocentra van aangrenzende jachtdivisies en naar het commandocentrum van het Fliiegerkorps waaronder de divisie ressorteerde.

En dan was er nog de 'witte telefoon', de rechtstreekse verbinding met het commandocentrum van de bevelhebber van de Luftwaffe, *Reichsmarschall* W.H. ('Hermann') Göring. Naast al deze lijnverbindingen stond de commandant van de Derde Jachtdivisie ook nog een scala van radioverbindingen ter beschikking. Die commandant was generaal-majoor Walter Grabmann, 38 jaar. Een ervaren jachtvlieger, drager van het *Ritterkreuz*, sinds augustus 1942 bevelhebber van de dagjagers in het divisiegebied en sinds medio oktober 1943 commandant van de Derde Jachtdivisie. Kortom, Grabmann was een man die als weinig anderen zijn vak verstond.

Het belang van de Derde Jachtdivisie

Wat was het belang van het commandocentrum van de Derde Jachtdivisie? Vanuit Diogenes controleerde de Luftwaffe de belangrijkste sector uit het Duitse luchtverdedigingsstelsel. In die sector lagen onder meer het Ruhrgebied en de belangrijkste routes

die de bommenwerpers volgden wanneer zij naar Berlijn koersten of naar andere doelen, zoals de industriegebieden bij Hamburg, Bremen, Hannover, Magdeburg, Frankfurt, Schweinfurt en Regensburg.

De nieuwste technische vindingen die voor het lugubere 'spel van kat en muis' tussen de geallieerde luchtmachten en de Luftwaffe werden ontwikkeld, werden aan de zijde van de Luftwaffe voor het eerst toegepast in de sector van de Derde Jachtdivisie.

In de grootste slagen die de Luftwaffe de Amerikaanse en de Britse luchtmachten toebrengt, werd de regie aan Duitse kant steeds vanuit de Diogenes gevoerd. Het wekt dan ook bevreemding dat noch de Amerikaanse, noch de Britse luchtmacht ooit een serieuze aanval op dit commandocentrum van de Derde Jachtdivisie heeft ondernomen.

Zondag 17 september 1944

Pas bij het derde luchtalarm dat op de zonovergoten ochtend van zondag 17 september 1944 over Arnhem huilde, was het menens. 'Primadonna', de naam waaronder het commandocentrum van de Derde Jachtdivisie via de radio waarschuwingen voor luchtaanvallen uitzond, meldde dat formaties bommenwerpers richting Arnhem koersten. Het duurde niet lang of bommen hagelden in en rond Arnhem neer.

Het vliegveld Deelen, waarvan na het grote bombardement van 3 september 1944 alle vliegtuigen al waren teruggetrokken, werd opnieuw zwaar onder handen genomen. Het radiopeilstation op de Terletse Galgenberg en het commandocentrum Diogenes daarentegen werden – weer! – ongemoeid gelaten. Naar weldra zou blijken, luidden deze bombardementen het begin van de operatie Market Garden in.

Kort na afloop van de luchtaanvallen ontving generaal-majoor Walter Grabmann een alarmerend telefoontje

vanuit zijn commandocentrale. Vanaf verschillende plaatsen werd gerapporteerd dat er grote formaties laag vliegende viermotorige vliegtuigen, die grote transportzweefvliegtuigen op sleeptouw hadden, de sector binnenkwamen. Daarnaast werden grote hoeveelheden tweemotorige transportvliegtuigen gesignaleerd.

Grabmann, die op dat moment nog in zijn woning in Arnhem vertoefde, reed in grote haast in zijn dienstauto naar Diogenes. Hij was er nog maar net aangekomen, toen Terlet zich opgewonden meldde. De westelijke hemel zag bijna zwart van de vliegtuigen met daaronder parachutisten! Zweefvliegtuigen werden ontkoppeld van hun slepers en draaiden in grote spiralen naar de aarde. Op deze heldere dag sloegen de Duitsers op de

Galgenberg het adembenemende schouwspel gade dat zich in de verte voor hun ogen werd opgevoerd. Ze zaten op de eerste rij! Zo was Grabmann onmiddellijk bij het begin van de luchtlandingen al op de hoogte van de locatie en uit het rechtstreekse verslag dat de mensen van zijn organisatie vanuit Teerose gaven, kon hij opmaken dat het om een zeer massale actie ging.

De verwachte luchtlanding in het gebied ten westen van Arnhem, globaal gezien tussen de plaatsen Ede en Oosterbeek, was begonnen! Het kon Grabmann verbazen noch verrassen. Binnen enkele minuten flitsten de eerste gedetailleerde berichten over de zojuist begonnen luchtlandingen door de belangrijkste telefoon- en telexlijnen van Diogenes en – niet te vergeten – door de ether.

Doetinchem

Begin september 1944 was generaal-majoor Wilhelm Bittrich met de restanten van de twee pantserdivisies (9. SS-Division 'Hohenstaufen' en 10. SS-Division 'Frundsberg') waaruit zijn II. SS-Panzerkorps bestond, via Limburg in Gelderland aangekomen. De mannen hadden een zware tijd achter zich. In Frankrijk waren ze ternauwernood aan een totale vernietiging ontsnapt. Bittrich had opdracht ontvangen om zich met zijn in Frankrijk geteisterde eenheden in de Gelderse luwte terug te trekken. Daar konden de divisies in alle rust weer op sterkte worden gebracht.

Voor het huisvesten van de korpscommandopost viel de keus van Bittrichs ervaren kwartiermeesters op kasteel Slangenburg in Doetinchem. Niet in

Afb. 2 Het bunkercomplex Diogenes in Schaarsbergen. Rechts het administratiegebouw, dat tegen de oostgevel van de eigenlijke bunker staat (Foto: archief auteur)

de laatste plaats vanwege de aanwezigheid in deze stad (in gebouw Ruimzicht) van een regionaal luchtwachtcentrum van de Luftwaffe, een zogenoemd Klein-Flugwachtkommando (Klein-Fluko). Het Klein-Fluko was een knooppunt uit het dichte verbindingennetwerk dat de Luftwaffe in de loop der jaren in de bezette gebieden had aangelegd. Voor de opgejaagde SS-ers was het een ongekende luxe om zulke uitstekende verbindingfaciliteiten binnen handbereik te hebben.

Het desgewenst kunnen beschikken over goede verbindingen was overigens niet de enige reden om voor het hoofdkwartier van het pantserkorps een onderkomen in de buurt van het Klein-Fluko te zoeken. De operationele organisatie van de Luftwaffe, waar het Klein-Fluko een onderdeel van was, vormde een ideale bron van informatie. Wisten de medewerkers van de luchtmacht, met hun uitgebreide stelsel van luchtwaarnemingsposten en radarstations, vaak niet als eerste waar er iets aan de hand was? Met een direct lijntje werd een permanente verbinding tot stand gebracht tussen het Klein-Fluko in Ruimzicht en Bittrichs hoofdkwartier in de Slangenburg. Juist deze verbinding zou de laatste schakel zijn van een keten van verbindingen die zulke fatale gevolgen zou hebben voor het Arnhemse deel van de operatie Market Garden.

Alarmerende berichten

Evenals de waarschuwing voor de nadering van bommenwerpers, verspreidde de zender Primadonna rond half twee die middag ook de eerste alarmerende berichten over de luchtlandingen ten westen van Arnhem. Bittrich werd onmiddellijk vanuit het Klein-Fluko op de hoogte gesteld, waarop hij direct opdracht gaf alle eenheden van zijn korps te alarmeren. Vervolgens spoedde hij zich naar het Klein-Fluko om meer details uit de eerste hand over de luchtlandingen te ontvangen.

Weldra werd in Diogenes onderkend dat die zich in ten minste twee gebie-

den concentreerde; bij Nijmegen en ten westen van Arnhem. Bittrich wist genoeg. Hij keerde terug naar zijn hoofdkwartier en stuurde zijn troepen op de brandhaarden af.

Reeds binnen een kwartier na de start van de luchtlandingen was het verrassingseffect, waarvan het welslagen in zo hoge mate afhing, uitgewerkt. Ook uit de tekst van Bittrichs eerste marsbevelen blijkt overduidelijk dat hij (in Doetinchem, waar hij nooit een parachutist of glider heeft gezien!) al uitstekend was geïnformeerd over de plaatsen van de luchtlandingen en hun schaal. Mede daardoor onderkende hij onmiddellijk het oogmerk ervan. Hij was al zo goed op de hoogte dat het niet nodig was om, alvorens tot tegenactie over te gaan, verkenningspatrouilles uit te sturen. Door de tijdwinst die dit voor de Duitsers opleverde, verloren de Britten vrijwel meteen het initiatief. Het was vanzelfsprekend ook nog eens domme pech dat ze de uiterst bekwame aanvoerder Wilhelm Bittrich tegenover zich vonden.

Bizarre trekjes

Het verhaal van de rol die het commandocentrum Diogenes in de Slag om Arnhem speelde, is hiermee nog niet uit. Door toedoen van de Britse luchtmacht, de Royal Air Force, krijgt dat verhaal zelfs nog bizarre trekjes. Op zaterdagmiddag 16 september 1944 ontving generaal-majoor Grabmann een oude bekende uit de tijd dat beiden nog in dienst waren van de Beierse politie. Sepp Krafft, zo heette de oud-collega, was nu majoor bij de SS en voerde het bevel over een opleidingsbataljon van de Waffen-SS. Het bataljon lag nog maar kort in de omgeving van Oosterbeek. Sinds veldmaarschalk Walter Model zijn hoofdkwartier in Oosterbeek gevestigd had, was Kraffts eenheid een rol toebedeeld in de beveiliging van die belangrijke commandopost.

Hoe het contact tussen de oude bekenden werd vernieuwd verhaalt de

geschiedenis niet. Maar feit is dat Grabmann de SS'er uitnodigde om zijn indrukwekkende bunker te komen bezichtigen. Na de rondleiding zetten de mannen zich in Grabmanns dienstwoning aan tafel. Tijdens het diner werd Grabmann aan de telefoon geroepen. Het was dringend. Vanuit Diogenes meldde men hem dat er op dat moment één enkele viermotorige B-17 bommenwerper op middelgrote hoogte door het luchtruim van de jachtdivisie vloog. Ongeveer gelijktijdig werd ook vastgesteld dat zich daarin naar schatting 400 geallieerde jagers bevonden.

Eén enkele B-17

Het grote vliegtuig was vanuit het zuiden de sector van de jachtdivisie binnen komen vliegen en volgde een route die via Eindhoven en Nijmegen naar Arnhem leidde. Op verschillende plaatsen had het enige tijd gecirkeld waarna het zijn weg had vervolgd. Nadat het zojuist ten westen van Arnhem had gecirkeld, zette het nu koers in de richting van Rotterdam. Al met al had men het in Diogenes zo'n vreemde vertoning gevonden dat men er voldoende aanleiding en excuus in zag om de divisiecommandant in het gezellig etentje met zijn oude bekende te mogen storen.

Als geen ander wist Grabmann wat er zich zoal in het luchtruim kon afspeelen. Wat hem zojuist echter werd verteld, had hij nog niet eerder meegeemaakt. Eén enkele B-17, vergezeld door honderden jagers... B-17's waagden zich nooit anders in het luchtruim van zijn sector dan met vele honderden tegelijk! Maar overdag één enkele B-17..., nee, dat was nog niet eerder vertoond! Daar moest wel een heel bijzondere reden voor zijn. Zou het iets te maken kunnen hebben met luchtlandingen die, zo werd algemeen vermoed, de geallieerden op het punt stonden uit te voeren? Het kon haast niet anders.

Terug aan tafel waarschuwde Grabmann Krafft met nadruk voor een luchtlanding op korte termijn in het gebied ten westen van Arnhem; pre-

cies het gebied waar Krafft zich met zijn bataljon ophield...

Ik vermoedde, aldus de generaal, dat het hier om de commandant van de luchtlandingstroepen gaat van de luchtingsterrein inspecteerde. Ik zei nog, dat er voor de volgende morgen beslist rekening moest worden gehouden met een luchtlanding in dit gebied: ik vreet een bezem op, als we morgen geen luchtlanding beleven!

zo zei Grabmann met grote stelligheid.

Geen groot alarm

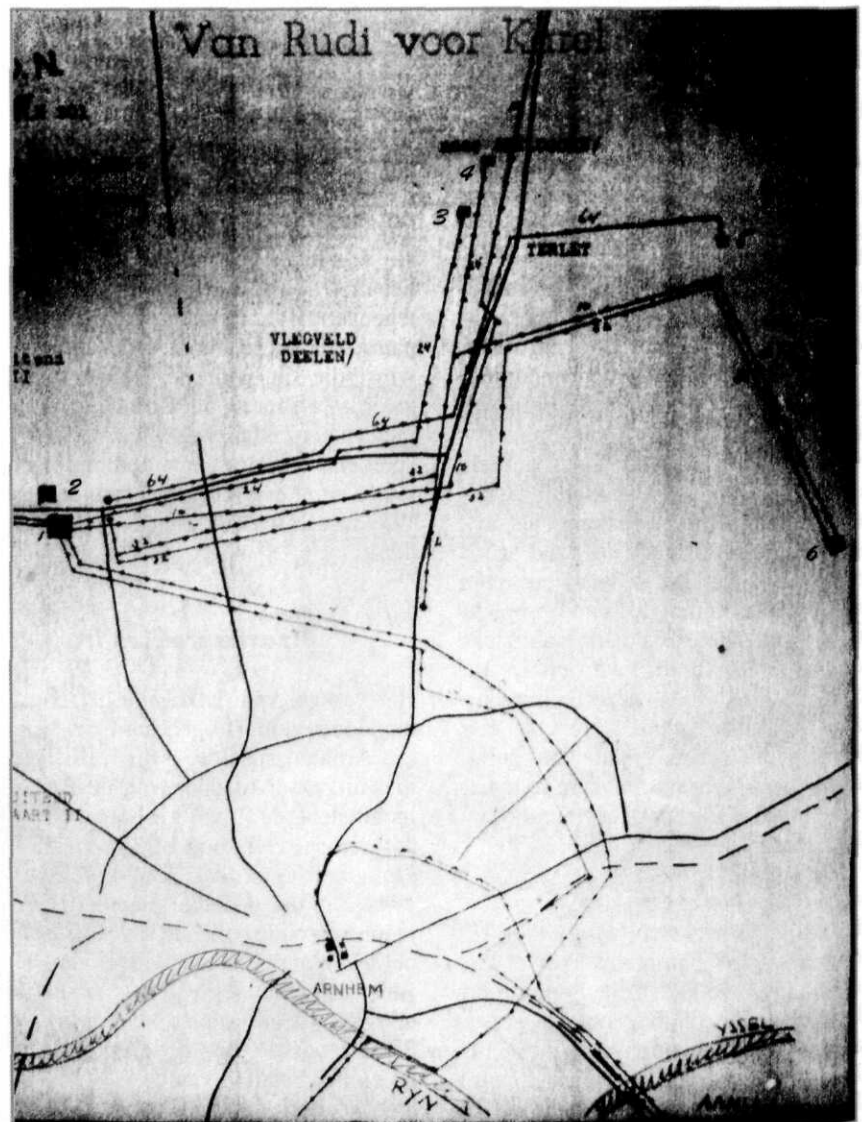
Nu was de veronderstelling dat zich een hoge officier aan boord van de B-17 bevond puur speculatief, zo gaf Grabmann naderhand volmondig toe. Maar de relatie die werd gelegd tussen de vlucht en een op handen zijnde luchtlandingsoperatie, was pijnlijk juist. Ondanks zijn achterdocht liet Grabmann die avond na om groot alarm te slaan. Het werd hem naderhand niet bepaald in dank afgenomen. Hij raakte er zelfs door in moeilijkheden. Er volgde een gerechtelijk vooronderzoek naar zijn doen en – vooral – laten. Maar uiteindelijk liep de zaak met een sisser af omdat Grabmann aannemelijk kon maken dat zijn veronderstellingen niet meer dan vermoedens waren geweest, niet hard genoeg om een vroegtijdige alarmering te rechtvaardigen.

Toch ziet het ernaar uit dat er op de bewuste zaterdagavond wel enig gerucht over op handen zijnde luchtlandingen bij Arnhem uit Diogenes lekte.

Gegen Abend beginnt dann eine große Hektik. Über die Feldfernsprecher kommt der Befehl Fahrzeuge wie auch Pferdewagen bei den Holländern zu besorgen, um im Schutze der Dunkelheit in Emmerich Munition und Nachschub zu holen. Man hört über die Batteriebefehlsstelle, daß mit einer Luftlandung zu rechnen ist.

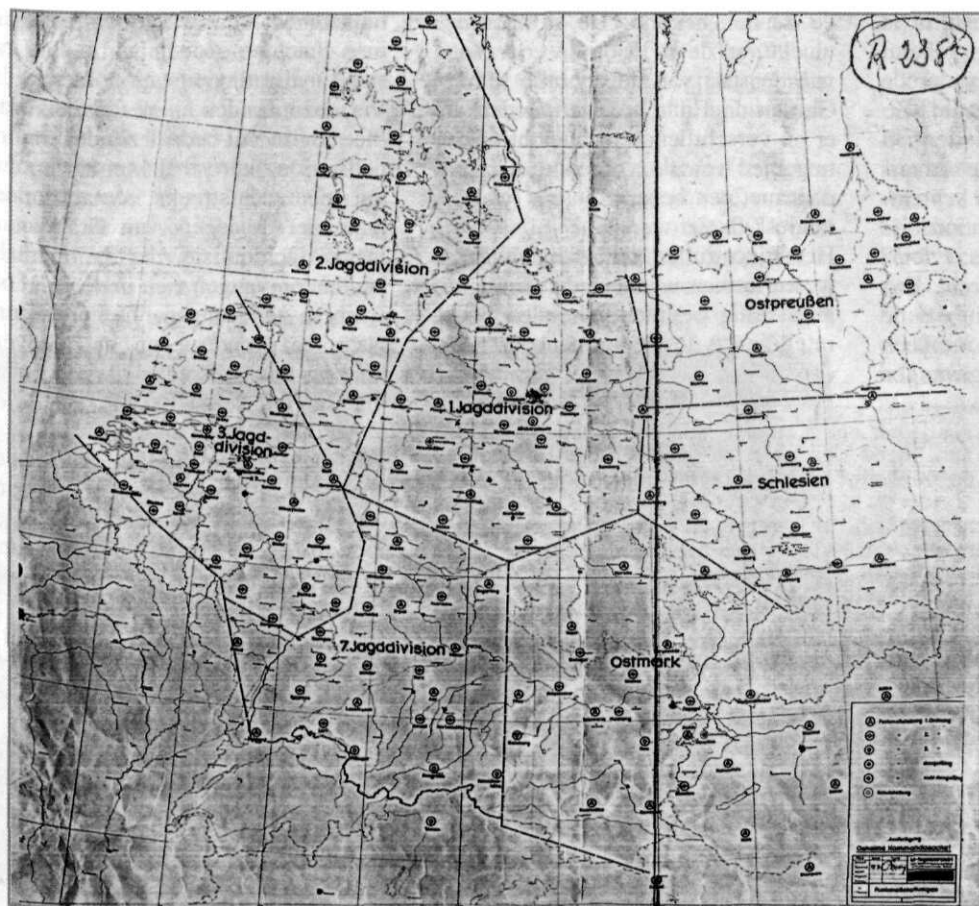
Aldus schreef Theo Clausdorff, die als lid van de Reichsarbeitsdienst luchtafweergeschut (FLAK) ten zuiden van Arnhem (bij Westervoort) bediende, over die avond in zijn boekwerkje *Der Männliche Reichsarbeitsdienst im Zweiten Weltkrieg*. Waar anders vandaan kon Clausdorffs FLAK-eenheid, die daar bovendien mee in ver-

binding stond, die avond het serieus genomen gerucht hebben opvangen dan vanuit het bolwerk Diogenes van generaal-majoor Walter Grabmann? Hoe dit ook zij, de extra munitie en voorraden die de Duitsers te elfdure aansleepten, kwamen hen in de daarop volgende dagen uitstekend van pas.

Afb. 3 Kaartje dat gevoegd was bij het inlichtingenrapport d.d. 31 mei 1944 van de Geheime Dienst Nederland. Het kaartje geeft het verloop weer van de telefoonlijnen waarlangs op 17 september 1944 zich ook het nieuws over de luchtlandingen bliksemsnel verspreidde. Het cijfer 2 geeft Diogenes aan, 3 en 4 staan voor Teerose I bij Terlet, positie 6 is Teerose II ten noorden van Velp. Het rapport met bijlagen arriveerde ruimschoots voor 17 september 1944 in Engeland...

(Bron: Centraal Archiefdepot van het ministerie van Defensie, collectie GDN)

Afb. 4
Dit kaartje, dat de
situatie uit augustus
1944 weergeeft,
maakt duidelijk welke
strategische positie de
sector van de Derde
Jachtdivisie innam
 (Bron: archief auteur)

Waarschuwing

Krafft op zijn beurt bracht de volgende dag zijn bataljon al in staat van alarm zodra de inleidende bombardementen op Deelen en Wolfheze begonnen. Het kan niet anders dan dat de ernstige waarschuwing die Grabmann de vorige dag uitte daarbij een rol heeft gespeeld. Het was uitgerend Krafft die enkele uren nadien met betrekkelijk weinig mannen de Britse opmars op twee van de drie routes naar Arnhem danig wist te ontregelen.

Overigens ontkende Krafft na de oorlog dat Grabmanns waarschuwing een rol had gespeeld. Hij kon moeilijk anders, want direct na de Slag had hij in een rapport over de gebeurtenissen bij Arnhem nogal hoog opgegeven over zijn eigen aandeel daarin en vooral zijn doortastend optreden. Dat hij daarin met geen woord over zijn bezoek aan Grabmann repte, spreekt vanzelf.

Geconfronteerd met diens lezing over het gebeurde op de vooravond van de luchtlanding, restte hem niet anders dan toe te geven dat het verhaal van de generaal-majoor klopte. Bijna achtendertig jaar na dato kon hij het nog vrijwel woordelijk reproduceren! Alleen zou Grabmann zijn waarschuwing voor de op handen zijnde luchtlanding indertijd bij wijze van grap hebben uitgesproken, aldus Krafft. Maar Grabmann had het naar eigen zeggen wel degelijk ernstig gemeend.

Een opvallende vlucht van een B-17

De prangende vraag is waarom aan de vooravond van de operatie Market Garden een enkele B-17 zonodig zo opvallend boven het operatiegebied van de volgende dag moest vliegen. Wat had het toestel daar te zoeken? Wie gaf er de opdracht toe? De

Amerikanen ontkenen dat één van hun B-17's op 16 september 1944 'airborne' was geweest. Pas na herhaalde pogingen gaf de Royal Air Force toe dat er zich op de tijd dat de Duitsers een B-17 signaleerden, één van haar toestellen van dit type een missie uitvoerde.

Het was een vliegtuig van 214 Squadron, een eenheid die gespecialiseerd was in het uitvoeren van taken op het gebied van elektronische oorlogvoering. Het vliegtuig steeg om 16.05 uur op van het Oost-Engelse vliegveld Oulton en keerde daar, na een *Special Duty patrol* te hebben volbracht, om 21.40 uur (plaatselijke tijd) terug. Noch over de route die de B-17 had gevlogen, noch over de precieze opdracht die het uitvoerde, kon – (na meer dan 40 jaar!) met het oog op het geheime karakter van de missie – nadere bijzonderheden worden verstrekt. →

Maar zoals wel vaker het geval is, is hetgeen door de één streng geheim wordt gehouden, voor een ander de gewoonste zaak van de wereld. Zo trof ik in een rapport van de 635 Bomb Group van de Achtste Amerikaanse Luchtmacht over 16 september 1944 onder 'Other Operations' de volgende vermelding aan: '...I B-17 and 2 P-47's on radio-relays'. Een radio-relay opdracht hield in dat de signalen van radiozenders met een beperkt bereik werden opgevangen

de zender bevond. De mysterieuze vlucht van de B-17 op de vooravond van de start van de operatie Market Garden doet dan ook vermoeden dat er op verschillende locaties in operatiegebied van de volgende dag zenders met een beperkt bereik (walkie-talkies?) actief waren.

Het fijne zullen we er pas van te weten komen wanneer de nu nog zo angstvallig gesloten gehouden Britse intelligence-dossiers openbaar worden.

Bemerkung: Die Alarmierung und der Einsatz des Btl. gegen luftgelandeten Feind war mein eigener Entschluss, die Situation verlangte schnelles Handeln.

Es ist richtig, dass ich am 16.9. bei Herrn Generalmajor Grabmann beim Abendessen war, er hatte mich hierzu einige Tage vorher eingeladen den neuen Bunker zu besichtigen. Während des Essens kam ein telefonischer Anruf für Herrn Grabmann. Es wurde ihm mitgeteilt, dass ein Flugzeug (an den Typ kann ich mich nicht mehr erinnern) mit 4 (vier) Maschinen Begleitschutz eingeflogen war. Da an diesem Tage, obwohl bestes Flugwetter, keine feindlichen Einflüge gemeldet waren, wurde Herr Grabmann stutzig und sagte scherzhaft, das könnte ein Kommandeur sein der seine Absprungzone besichtigt. Ich wiederhole nochmals, dass dieser Ausspruch von Herrn Grabmann

- 3 -

Afb. 5 Fragment uit de 28 juli 1982 gedateerde brief van Sepp Krafft aan de auteur. Onafhankelijk van Walter Grabmann bevestigde de voormalige SS-majoor 38 jaar na dato tot in detail hetgeen Walter Grabmann hem op 16 september 1944 had gezegd. Ook bleek hij zich nog uitstekend te herinneren naar aanleiding waarvan Grabmann hem waarschuwde. Het verhaal dat luitenant-generaal Von Tettau Krafft op 16 september 1944 voor de op handen zijnde luchtlanding waarschuwde, is hiermee hopelijk tevens voorgoed naar het rijk der fabelen verwezen (Bron: archief auteur)

om opnieuw via een sterke zender aan boord van het vliegtuig te worden uitgezonden. Aldus kon men met zwakke zenders in bezet gebied toch verbindingen met geallieerde hoofdkwartieren tot stand brengen.

Belangrijk voordeel van deze werkwijze was dat de Duitsers zulke zenders in het veld vrijwel niet konden lokaliseren. Overigens moest het vliegtuig dat dienst deed als relayestation, tijdens de duur van de uitzending wel binnen het bereik van de zender blijven. Bij het tot stand brengen van verbindingen die enige tijd in stand gehouden moesten worden betekende dit, dat het moest blijven cirkelen boven het gebied waarin zich

radiozender van de Luftwaffe. Daarmee brachten ze een verbinding tot stand met radiopeilstation Teerose II. Via deze zender en de zenders van (het nog in vol bedrijf zijnde!) radiopeilstation Teerose II kon het hoofdkwartier rechtstreeks contact opnemen met de jagers van Grabmanns Derde Jachtdivisie, die de opdracht hadden ontvangen zich in de strijd bij Arnhem te mengen. De procedure waarmee grondtroepen in radioverbinding konden treden met de jachtvliegtuigen, stond bekend als *Adler Verfahren*.

De soepele aanwending van Adler door de Duitsers staat in schril contrast met de onoverkomelijke problemen die Airborne Divisie ondervond in de communicatie met de bevoorradingsvliegtuigen.

Teerling geworpen

Ligt het over het hoofd zien bij het opstellen van het 'Arnhem-plan' van Diogenes en de beide Teerose-stellingen ten grondslag aan het mislukken van dat onderdeel van operatie Market Garden?

De aanwezigheid in de omgeving van deze operationele centra heeft een enorme versnelling van de Duitse reactie op de luchtlandingen veroorzaakt in de eerste fase van de strijd. Juist de fase waarin Montgomery dacht de nodige tijdwinst te kunnen boeken uit de verwarring die de verrassende aanval in de Duitse geleederen zou stichten.

Welnu, zoals we zagen is er door toedoen van Diogenes en Teerose I geen sprake geweest van verwarring. Vrijwel direct ging het initiatief over op de Duitse kant. Ik durf dan ook de stelling te verdedigen dat de nalatigheid van Mont's planners één van de belangrijkste oorzaken voor het mislukken van 'Arnhem' is geweest, zo niet de belangrijkste.

Na de oorlog

Kort na de oorlog en zeker na de lange verhoren die de krijgsgevangenen

Teerose II

In de eerste maanden van 1943 bouwden Nederlandse aannemers in opdracht van de Duitsers een tweede radiopeilstation bij Arnhem. Dit om tegemoet te komen aan de verwachte stijging van de vraag naar peilcapaciteit. Het tweelingstation van het Terletse Teerose verrees in de heide ten noorden van Velp, bij het hoogste punt van Gelderland (109 meter boven het NAP). Het station kreeg de codenaam Teerose II; Teerose bij Terlet heette voortaan Teerose I.

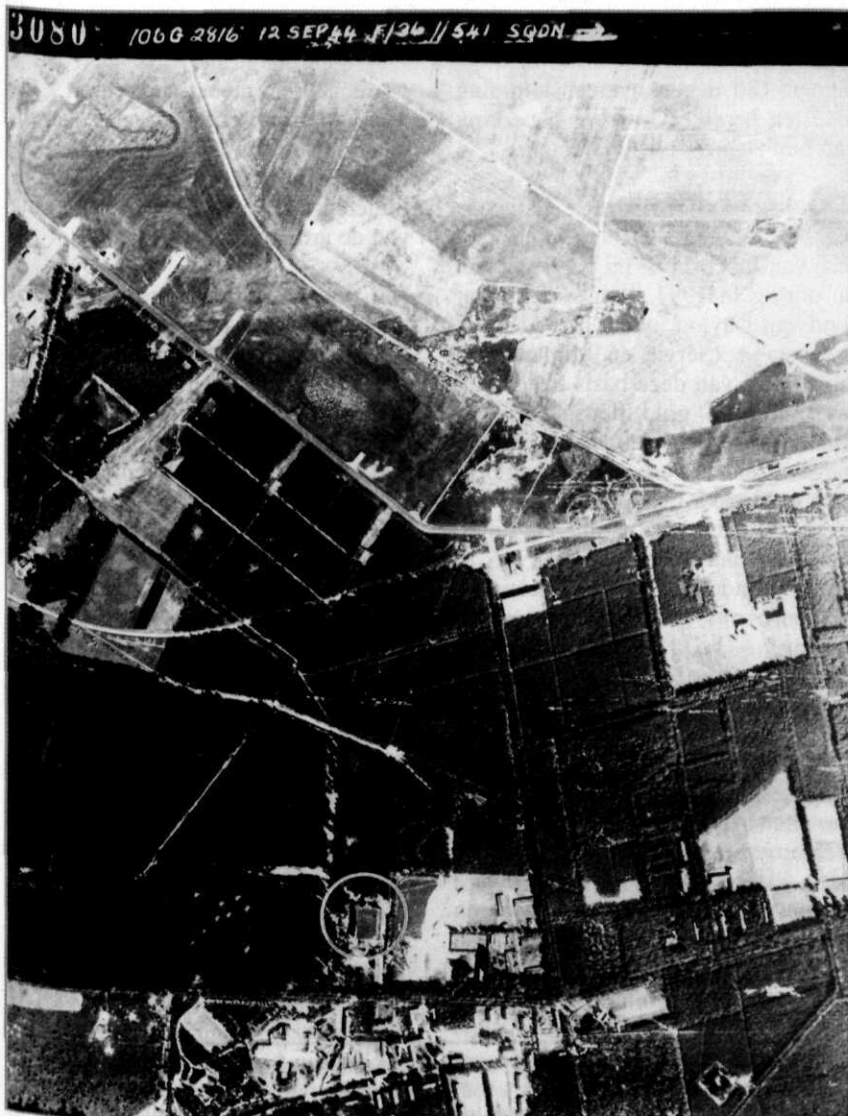
Kort na de aanvang van de Slag installeerden de Duitse grondtroepen op hun commandopost in Arnhem een

Grabmann zijn afgenomen, moeten de Britten zich hebben gerealiseerd welke ernstige gevolgen hun veronachtzaming van het commandocentrum van de Derde Jachtdivisie in Schaarsbergen heeft gehad. Zij zullen onthutst onder ogen hebben gezien dat ze – de verschillende verontrustende berichten van de Nederlandse Ondergrondse over de commandopost van de jachtdivisie ten spijt – de grote

dreiging die er van Diogenes en de Teerosen voor het welslagen van Market Garden en in het bijzonder het onderdeel 'Arnhem' uitging, niet hebben onderkend.

Het kan moeilijk anders of zij kwamen tot de slotsom dat ze met de opvallende vlucht van de B-17 wel erg diletantistisch bezig zijn geweest. Het zou kunnen verklaren waarom zij nog steeds weigerachtig zijn om meer

bijzonderheden over de mysterieuze B-17 missie vrij te geven. Hoe dit alles ook zij, het zal wel altijd een raadsel blijven waarom zowel de Britten als de Amerikanen ruim twee jaar lang verzuimden een zware aanval op ten minste Diogenes met het bijbehorende kamp en liefst ook op beide Teerosen uit te voeren. Een verzuim, dat ze in de ochtend van 17 september 1944 nog hadden kunnen goedmaken. Helaas gooiden ze hun bommen toen op het nabijgelegen, reeds verlaten vliegveld Deelen.

Afb. 6 In de fotoruns die op 12 september 1944 in het kader van de voorbereidingen van operatie Market Garden zijn gevlogen, werden ook Diogenes en het nabijgelegen Divisionsdorp haarscherp in beeld gebracht. Het gevaar dat de aanwezigheid van het nog in vol bedrijf zijnde hypermoderne commandocentrum voor het welslagen van de onderneming vormde, werd in het geheel niet onderkend. Omcirkeld: Diogenes

(Bron: Geallieerd Luchtfotoarchief, Staringcentrum te Wageningen)

Literatuur

- By Air to Battle - The official account of the British First and Sixth Airborne Divisions, London 1945.
- Montgomery, B.L., The Memoirs of Field-Marshal the Viscount Montgomery of Alamein, London 1958.
- Tieke, W., Im Feuersturm letzter Kriegsjahre, Osnabrück 1978.
- Grabmann, W., (BRD), de belangrijkste brieven terzake: d.d. 24 september 1980, 12 november 1980, 21 september 1982, 20 september 1983, 12 mei 1984, 27 april 1985, 7 mei 1985 en 29 mei 1985.
- Krafft, S., (BRD): brief d.d. 28 juli 1982.
- Heck, E., (BRD): brief d.d. 24 april 1985.
- Krumschmid, G., (A): brief d.d. 9 mei 1984 aan mevrouw H. Scholten-Geerlings.
- Grabmann, W., (Studiengruppe Geschichte des Luftkrieges Karlsruhe), Der Einsatz der deutschen Luftwaffe zur Reichsverteidigung 1943-1945, (Ongepubliceerd).
- Collectie BAMA te Freiburg i. Br. (BRD): Abendmeldung van 3. Jagddivision d.d. 16 september 1944.
- Department of Defense/Department of the Air Force, Headquarters United States Air Force (USA): brief d.d. 27 januari 1981.
- Ministry of Defence/AHB (RAF) (GB): brief van 23 maart 1981 met bijlage.
- Fricke, Dipl. Ing. W., (BRD): dagboekanteekeningen (niet gepubliceerd).
- Giskes, H.J., Abwehr III F – De duitse contra-spionage in Nederland, Amsterdam 1949.
- Clausdorff, Th., (BRD), Der männliche Reichsarbeitsdienst im Zweiten Weltkrieg, Hilden 1993. (Door de auteur in eigen beheer uitgegeven.)
- U.S.A.A.F./ 8th A.F. 635 BG (USA): rapport van 16 september 1944.
- Tiemens, W.H., Facetten van de Slag om Arnhem, Weesp 1984.
- Tiemens, W.H., Teerosen op de Veluwe, Naarden 1986.
- Tenzij anders vermeld, zijn de brieven gericht aan schrijver dezes.